

# TEOLOGIA

Piotr Roman Gryziec OFMConv  
W NURCIE FRANCISZKAŃSKIM 7 (1998)

## WIARA WEDŁUG ŚWIĘTEGO PAWŁA

### 1. Wprowadzenie

Niewątpliwie pojęcie wiary jak i terminy pochodne, takie jak „wierzyć”, „wierny” czy „wierzący”, mają fundamentalne znaczenie nie tylko dla teologii biblijnej, ale dla całej *praxis* Kościoła zarówno pierwotnego, jak i Kościoła wszystkich czasów, skoro autor Listu do Hebrajczyków twierdzi, że *bez wiary nie można podobać się Bogu* (Hbr 11,6a). Choć jest to pojęcie fundamentalne w Nowym Testamencie, to jednak nie wszyscy autorzy biblijni rozumieją je dokładnie tak samo. Można zaobserwować pewną ewolucję zawartości terminu „wiara”, jaka nastąpiła wraz z rozwojem refleksji teologicznej pierwotnego Kościoła. O ile w najstarszych pismach Nowego Testamentu, do których zaliczamy tzw. autentyczne listy Pawłowe<sup>1</sup> wiara ma przede wszystkim wymiar osobistej relacji do Jezusa z Nazaretu - Mesjasza i Zbawiciela, o tyle późniejsze księgi zaliczane do kanonu Nowego Testamentu, przede wszystkim tzw. Listy Pasterskie<sup>2</sup>, kładą akcent na „depozyt wiary”, jako zbiór podstawowych ortodoksyjnych prawd, jakich powinien się trzymać członek wspólnoty Kościoła.

W obecnym artykule chcemy zatrzymać się nad pojęciem wiary w rozumieniu św. Pawła. Nauka zawarta w jego autentycznych pismach jest bowiem świadectwem szczególnym - jest to nie tylko zapis pierwotny pod względem chronologicznym, ale przede wszystkim uniwersalistyczny, ukierunkowany misyjnie: adresowany bowiem do świata pogańskiego. Takie właśnie rozumienie wiary, jakie nadał temu pojęciu Apostoł Narodów, stało się fundamentem dynamicznej ekspansji chrześcijaństwa w połowie I w. po Chr. w ówczesnym świecie.

Zanim jednak przejdziemy do nauki św. Pawła, musimy uwzględnić szerszy kontekst kulturowy, w jakim żył i działał Apostoł Narodów. Bowiem Apostoł nie żył w próżni, nie wymyślał terminów teologicznych, lecz adaptował dla swoich potrzeb pojęcia z języka potocznego, często nawet świeckiego, jakim posługiwał się ówczesny

świat. Dlatego musimy najpierw rozglądać się w środowisku kulturowo-religijnym św. Pawła w poszukiwaniu terminu πίστις i jego różnorodnych implikacji.

## 2. Tło semantyczne pojęcia πίστις

Zanim zajmiemy się szczegółowo użyciem terminu πίστις oraz jego pochodnych w listach Pawłowych, zostanie nakreślone szkicowo pole semantyczne tego terminu w świecie starożytnym. Ponieważ autor wywodził się ze środowiska pierwotnego Kościoła, terminologia jaką się posługiwał musiała posiadać ścisły związek ze słownictwem teologicznym jakie funkcjonowało we wspólnocie wiary tamtych czasów, które z kolei bazowało na użyciu tego słowa przez samego Jezusa, jak i przez Jego apostołów. Z drugiej strony nie da się zaprzeczyć pewnym wpływom terminologii hellenistycznej na kształtowanie się słownictwa teologicznego pierwotnego Kościoła. Jest to tym bardziej uzasadnione, że Paweł, choć był Żydem, to jednak wychowywał się w Tarsie, w środowisku głęboko przesiąkniętym kulturą hellenistyczną. Wreszcie nie można tutaj pominąć związków młodego chrześcijaństwa z judaizmem. Jakkolwiek jest to okres wzajemnej separacji i nieufności, to nie da się przeczyć pominięciu faktu, że zarówno doktryna chrześcijańska, jak i judaizm bazowały na księgach biblijnych ST, głównie w jej greckiej wersji - LXX. Do tego trzeba jeszcze dodać, że sam św. Paweł był faryzeuszem wychowanym w tradycji judaizmu. W obecnym artykule prześledzimy zatem użycie interesującego nas terminu najpierw w świecie greckim, następnie w judaizmie oraz w ewangeliach. Ewangelie zostały co prawda zredagowane później niż większość listów św. Pawła, ale przekazują one autentyczne wypowiedzi samego Jezusa. Ostatnim, najszerzej potraktowanym punktem opracowania będzie ukazanie terminologii wiary w listach tzw. protopawłowych, czyli tych, które wyszły spod pióra samego Apostoła.

### 2. 1. Wiara w świecie greckim

Najwcześniejsze znane użycie terminu z rodziny πίστ- to forma przymiotnika odsłownego πιστός, który znaczy *zaufany*, *wierny* (również z odcieniem bycia posłusznym), ale także *godny zaufania*<sup>3</sup>. Po tej samej linii idzie rozumienie rzeczownika πίστις, który posiada jednak więcej odcieni znaczeniowych. Po pierwsze ma on sens abstrakcyjny: *zaufanie*, które może odnosić się zarówno do osoby, relacji jak i rzeczy. Może oznaczać zarówno zaufanie, jakim ktoś się cieszy, jak i *ufność*, *wiarygodność*, którą posiada się w stosunku do drugiej osoby, na której można polegać. Wreszcie, już nie jako abstrakcja, lecz jako konkret, πίστις oznacza gwarancję, zapewnienie, uwierzytelnienie np. w postaci zastawu lub przysięgi<sup>4</sup>. Może mieć również znaczenie kredytu, depozytu, argumentu nawet dowodu<sup>5</sup>. Arystoteles w swoim klasycznym podręczniku retoryki określa jako πίστις część argumentacyjną (łac. *probatio*) wywodu wygłaszanego z trybuny sądowej<sup>6</sup>. Podobnie czasownik πιστεύω znaczy *ufać*, *wierzyć* (również *być posłusznym*), natomiast w stronie biernej: *otrzymać zaufanie*, czyli w konsekwencji *być godnym zaufania*. W grece

występuje także czasownik πιστόω, który wyraża ideę uczynienia kogoś wiarygodnym, względnie uznania go za takiego.

W tym samym nurcie znaczeniowym należy widzieć terminy pochodzące od tego samego źródłosłowu, poprzedzone przez *alfa-privativum*: ἀπιστος, ἀπιστέω, ἀπιστία. Wyrażają one ideę nieufności, wątpliwości, niepewności, braku zaufania, niewiarygodności.

W klasycznej grece słowa z grupy tematycznej πίστ- nie posiadały sensu religijnego. Wierność zawartym umowom zaliczała się do obowiązków religijnych, istniał także związek pomiędzy zaufaniem a pobożnością, ale termin πίστις nie wyrażał podstawowej relacji człowieka do Boga<sup>7</sup>.

W filozoficznych dyskusjach ze sceptykami zaczęto mówić o wierze w bogów, a także bardziej ogólnie w świat niematerialny, w istnienie duszy nieśmiertelnej, uczestnictwo człowieka w boskiej naturze oraz sąd ostateczny. Rozwijająca się w hellenizmie propaganda religijna związana z różnymi kultami misteryjnymi, domagała się również wiary w bóstwa, którym nakazywała oddawać cześć przez rozmaite obrzędy. Inny sens miał ów termin we wczesnym stoicyzmie - πίστις była szczególną cechą mędrca - wyrażała właściwe i zdecydowane uchwycenie mądrości. W późniejszym zaś stoicyzmie πίστις oznaczała wierność jako stałość charakteru. Ponieważ bóg był πιστός, więc i człowiek powinien takim być. Wierność samemu sobie była podstawą wiarygodności dla innych.

Ostatecznie πίστις u stoików nie określała jakiejś określonej relacji człowieka wobec bóstwa, lecz posiadała religijny wymiar w takim sensie, iż wyrażała jego postawę religijną, poprzez którą człowiek jako πιστός, ἐλεύθερος i ἀδύμων urzeczywistniał swoje pokrewieństwo z bogami<sup>8</sup>.

## 2.2. Wiara w Starym Testamencie i judaizmie

Ponieważ cały Stary Testament jest ze swej natury teocentryczny, stąd wiara jest w nim ukazana jako odpowiedź człowieka na Boże działanie, które zawiera się w ramach Jego zbawczego planu<sup>9</sup>. Zróżnicowanie terminologii odnoszącej się do rzeczywistości wiary jest bardzo duże, co odzwierciedla złożoność postawy wiary człowieka Starego Testamentu, jednak dominują tutaj dwa rdzenie hebrajskie: ʾmn (występujący głównie w osnowie *Hifil*) wyrażający poczucie siły i pewności<sup>10</sup> oraz bṭḥ, wskazujący na ideę bezpieczeństwa i zaufania<sup>11</sup>. Pod względem jakościowym jako pierwszy i zasadniczy należy wyróżnić rdzeń ʾmn, ponieważ on to właśnie w LXX został oddany przez grecki czasownik πιστεύω, decydujący później o nowotestamentowej koncepcji wiary, podczas gdy rdzeń bṭḥ jest w greckim przekładzie najczęściej zastępowany czasownikiem ἐλπίζω.

Wiara w Starym Testamencie posiadała przede wszystkim charakter kolektywny. Wyrażała egzystencję i sposób życia narodu wybranego w jego żywotnej relacji do Boga Jahwe<sup>12</sup>. Wiara była bowiem postulatem wynikającym z przymierza. Pojęcie i słowo "wiara" pojawia się na kartach Biblii wraz z osobą Abrahama. On właśnie jest uważany nie tylko w judaizmie, ale i w Nowym Testamencie za przykład

"ojca" wiary<sup>13</sup>. Przymierze zawarte z Abrahamem naświetla postawę wiary jako wyrazu zaufania Bożym obietnicom - jest to relacja osobowa do Boga, ale zarazem do Jego słowa, które jest pewne i nie zawodzi. Wiara mówi o tym, że Bóg angażuje się w historię Izraela. Przymierze zawarte z Izraelem za pośrednictwem Mojżesza "niejako konsekruje to zaangażowanie się Boga", lecz w zamian domaga się od Izraela posłuszeństwa wobec słowa Bożego<sup>14</sup>. Wypowiedzenie *amen* jest wyrazem uznania Boga, jako tego, który jest godzien, aby mu wierzone, jednak równocześnie jest uroczystym zobowiązaniem się do wypełniania woli Boga zawartej w Jego przykazaniach.

Starotestamentowa terminologia opisuje wiarę w trzech aspektach: "jako poznanie-uznanie Jahwe i Jego zbawczej potęgi dominującej w historii, jako zaufanie Jego obietnicom i jako posłuszeństwo Jego przykazaniom"<sup>15</sup>. Nowy twórczy impuls do pogłębienia rozumienia wiary dają prorocy. Trudne doświadczenia historyczne Izraela stanowiły poważną próbę dla jego wiary. Szczególny moment kryzysowy nastąpił w momencie upadku Jerozolimy i końca państwowości Izraela, którego konsekwencją była deportacja Żydów do Babilonii. W takim momencie prorocy będą nieustannie głosić wszechmoc Jahwe, nawoływać do zaufania Mu. Ponieważ historyczny Izrael zawiódł, zabrakło mu wiary, a zatem spełnienie się Bożych obietnic związanych z wiarą zostaje przesunięte w nieokreśloną bliżej przyszłość. W orędziu proroków wiara staje się rzeczywistością eschatologiczną, która będzie udziałem Izraela Nowego Przymierza. Równocześnie wiara przestanie być przywilejem narodu Izraelskiego, lecz będzie dostępna dla wszystkich narodów.

Swoisty rozdział w dziejach starotestamentowego doświadczenia wiary zapisali autorzy Psalmów. Bardzo wiele z nich mówi o ufności pokładanej w Jahwe. Wiara sprawiedliwego, przekonanego, że Bóg go wyzwoli z ucisku (Ps 7; 11; 27; 31; 62); ufność grzesznika w miłosierdzie Boże (40; 51; 13); całkowite zdanie się na Boga (4; 23; 121; 131) - oto treść poetyckich modlitw utrwalonych na kartach Psalterza. Również prorocy w swoich eschatologicznych wizjach "widzą już nie jeden naród, lecz pewne zgromadzenie, społeczność ubogich, której wewnętrzną więzią jest osobista wiara jej członków"<sup>16</sup>.

Podsumowując ten krótki i pobieżny przegląd koncepcji wiary w ST możemy powiedzieć, że wiara w ujęciu biblijnym posiadała trzy wymiary: odnosiła się do przeszłości, będąc afirmacją historycznych dzieł Boga na rzecz swojego ludu; zapowiadała przyszłość, żywiąc przeświadczenie, że Bóg spełni niezawodnie to, co obiecał; a także dotyczyła teraźniejszości, ponieważ wyrażała się w wierności przymierzu poprzez wypełnianie uczynków Prawa<sup>17</sup>.

Judaizm, opierając się na starotestamentowym rozumieniu wiary, położył akcent przede wszystkim na wierność Prawu. Wiara nadal pozostała przywilejem narodu, co więcej zaczęła ona odgrywać rolę kryterium wyróżniającego Izrael spośród wszystkich innych narodów<sup>18</sup>, ale jej skutki, czyli spełnienie obietnic zależało od postawy poszczególnych członków społeczności. Zbawienie, albo inaczej usprawiedliwienie, było widziane jako indywidualna odpłata zależna od wierności jednostki Bożym nakazom, w parze z wiarą pojawiają się zatem uczynki, a sama wiara widziana jest jako zasługa. *Bóg zachowa uciśnionych, jeżeli mają uczynki i wiarę w*

*najwyższego i Wszemocnego* (4Ezd 13,23). Również według wspólnoty z Qumran Bóg uratuje tylko tych, którzy wypełniają Prawo. Zdanie proroka: *Sprawiedliwy żyć będzie dzięki swej wierności* (Ha 2,4) jest dla autorów qumrańskiego *peszeru* do księgi Habakuka podstawą do takiego twierdzenia<sup>19</sup>.

W pismach Filona<sup>20</sup> początkowo wiara odnosi się do Boga i jest wyrazem ufności w Jego opatrzność. Jednak istotnym punktem jego koncepcji jest odwrócenie się od przemijającego świata i zwrot ku wiecznemu Bogu. W ten sposób πίστις staje się bardziej dyspozycją duszy niż odpowiedzią na słowo. Widać tu wpływ platonizmu i stoicyzmu. Ostatecznie wiara jako oczyszczenie duszy staje się bardziej relacją do samego siebie niż do Boga.

### 2.3. Wiara w ewangeliach

Nowy Testament nawiązuje do rozwiniętej w Starym Testamencie koncepcji wiary jako odpowiedzi człowieka na Boże wezwanie, jednak nadaje jej zupełnie nowe odniesienie. Przedmiotem wiary jest nowa zbawcza rzeczywistość, która realizuje się poprzez głoszenie dobrej nowiny o nadejściu królestwa Bożego. Wezwanie do wiary pojawia się już na samym początku publicznej działalności Jezusa z Nazaretu: *Nawracajcie się i wiercie w Ewangelię* (Mk 1,15). Tak więc pierwszym i charakterystycznym znaczeniem terminu πίστις w Ewangeliach, jak i w całym Nowym Testamencie jest idea przyjęcia kerygmatu, który niesie ze sobą moc zbawczą. Nośnikiem tej mocy jest osoba Chrystusa jako realizatora Bożego planu odkupienia człowieka. Słowa i cuda Jezusa będące znakami obecności królestwa Bożego stają się przedmiotem wiary. Wiara jednak nie jest jedynie zewnętrznym wyznaniem. W tym pojęciu zawierają się nadal znane ze Starego Testamentu idee: posłuszeństwa, zaufania, oparcia się i nadziei.

Czym jest wiara w rozumieniu Jezusa i Nowego Testamentu ilustruje dobrze opowiadanie o Piotrze chodzącym po jeziorze (Mt 14, 28-31). Na wezwanie Jezusa Piotr wychodzi z łodzi i idzie po falach. "Wiara tworzy miejsce, na którym wierzący może stanąć i utrzymać się"<sup>21</sup>. Wiara bardziej zważa na głoszone słowo, niż na ludzkie doświadczenie. Jej podstawą jest relacja zawierzenia w stosunku do słowa, jakie wypowiada Jezus. Istotnym elementem wiary, do jakiej wzywał Mistrz z Nazaretu, było jej skonkretyzowanie w nawróceniu, które wyrażało się w całkowitym poleganiu na Bożych obietnicach zawartych w głoszonym przezeń kerygmacie. Wiara "jest przekonaniem, że Bóg jest zawsze blisko, jeśli tylko człowiek jest gotów zwrócić się do Boga, i że Bóg zawsze jest potężnym i łaskawym, jeśli tylko człowiek jest gotów zezwolić na obdarowanie siebie"<sup>22</sup>.

Mówiąc o wierze w znaczeniu ewangelicznym trzeba ją przede wszystkim widzieć w optyce osobistej relacji do Jezusa. Wiara jest osobistym opowiedzeniem się za Jezusem Chrystusem. Przesunięcie głównego akcentu z kerygmatu o nadejściu królestwa na osobę Jezusa<sup>23</sup> jest domeną *Czwartej Ewangelii: Tak bowiem Bóg umiłował świat, że Syna swego jednorodzonego dał, aby każdy kto w Niego wierzy, nie zginął, ale miał życie wieczne* (J 3,16). Formułą zasadniczą staje się zwrot:

πίστις εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν. Co więcej wybór osoby Jezusa jako przedmiotu wiary jest wyborem koniecznym i decydującym: *Kto wierzy w Niego, nie podlega potępieniu; a kto nie wierzy już został potępiony, bo nie uwierzył w imię Jednorodzonego Syna Bożego* (J 3,18). Mówi się nawet o tzw. decyzyonizmie w ewangelii Janowej. Moment spotkania z Chrystusem, w zależności od podjętej decyzji decyduje o wieczności: zbawieniu lub potępieniu. Moment przyjęcia wiary jest zatem dla człowieka momentem rozstrzygającym: jest to decyzja nie tylko "za Chrystusem", ale równocześnie "przeciw światu". Wiara zwycięża świat: *Tym właśnie zwycięstwem, które zwyciężyło świat jest nasza wiara* (1J 5,4). "Wierzyć" znaczy innymi słowy "porzucić dotychczasowe miary, sądy i odpowiedzi"<sup>24</sup>. Chrystus jest jedynym i pełnym Objawieniem się Boga, dlatego wiara jest w swej istocie wyznaniem, że "Jezus jest Chrystusem i Synem Bożym" (J 20,31). Termin πίστις staje się z czasem jednoznaczny także w formie absolutnej.

Wiara nie jest tylko wyznaniem swojego związku z Jezusem i przyjęcia Jego orędzia. Wiara jako akt człowieka jest rzeczywistością uobecniającą zbawienie. Jest rzeczywistością dynamiczną. "Wierzyć" to "otworzyć się na dokonane w Chrystusie zbawcze działanie Boga"<sup>25</sup>. Wiara, o której mówią ewangelści uzdrawia i ocala. *Twoja wiara cię ocaliła* - takimi słowami kończą się często relacje o uzdrowieniach dokonywanych przez Jezusa (por. Mt 9,22; Mk 10,52; Łk 7,50; 17,19). Ocalenie, którego sprawcą jest Jezus, nie dotyczy tylko życia doczesnego. Chodzi tu o uratowanie całego człowieka. Wiara czyni cuda. Wszystko jest możliwe dla wierzącego, ponieważ wszystko jest możliwe dla Boga (Mk 9,23).

### 3. Wiara w nauczaniu św. Pawła

Wiara dla Pawła jest centralnym pojęciem jego myśli teologicznej<sup>26</sup>, a zwłaszcza soteriologii. Wyraża ona zależność człowieka od eschatologicznego odkupienia, jakie dokonało się w Chrystusie<sup>27</sup>. Rozumienie wiary w listach Apostoła Narodów należy widzieć dokładnie na przedłużeniu nauczania Jezusa, odzwierciedlonego w ewangeljach. Tak więc wiara ma charakter na wskroś personalny, polega na egzystencjalnym przyjęciu orędzia o zbawieniu<sup>28</sup>, jakie dokonało się w Jezusie Chrystusie (Rz 10,9.14; 13,11; 1Kor 1,21; 2,5; 15,2-11; Ga 2,16 itd.)<sup>29</sup>, a w konsekwencji wyraża się w zaangażowaniu się całej osoby odbiorcy tego orędzia w relację personalną z Chrystusem (Ga 2,20) we wszelkich jej życiowych odniesieniach, mianowicie do Boga, drugiego człowieka i świata<sup>30</sup>. "Wierzyć znaczy otworzyć się na dokonane w Chrystusie zbawcze działanie Boga"<sup>31</sup>. Genezę wiary w ujęciu Pawłowym przedstawia najwymowniej 10 rozdział Listu do Rzymian. Wiara rodzi się ze słuchania słowa (Rz 10,8), którego treścią jest zbawcze dzieło Boga. Tę treść w niezwykle skondensowany sposób przedstawia Apostoł w Rz 10,9, powołując się na formułę, która z pewnością musiała już być znana wcześniej w Kościele palestyńskim<sup>32</sup>:

Jeżeli ustami swoimi wyznasz «Jezus jest Panem»,  
i w sercu uwierzysz, że Bóg wskrzesił go z martwych -  
osiągniesz zbawienie. Bo sercem przyjęta wiara prowadzi do  
usprawiedliwienia,  
a wyznawanie jej ustami do zbawienia. (Rz 10,9-10)

W zacytowanym wyżej czterowierszu mamy do czynienia z podwójnym paralelizmem synonimicznym o bardzo złożonej strukturze. Pierwsza strofa paralelizmu zakończona jest klimaksem: *osiągniesz zbawienie*. W pierwotnym kerygmacie apostoelskim wskrzeszenie Jezusa z martwych przez Ojca było podstawą nadania Mu tytułu Κύριος (Dz 2, 32-36; por Flp 2,9-11)<sup>33</sup>. Druga strofa powtarza wprowadzone wcześniej terminy: *serce* i *usta*, jak również czasowniki πιστεύω i ὁμολογέω, umieszczając je jednak w odwrotnej kolejności - w układzie chiastycznym, podczas gdy drugi człon paralelizmu podejmuje myśl zawartą w punkcie kulminacyjnym pierwszej strofy w układzie koncentrycznym.

Zaskakujące jest, że w cytowanym dwuwierszu wyznanie wiary ustami zdaje się chronologicznie "poprzedzać" akt wiary w sercu człowieka. Jednak nie o chronologię tutaj chodzi, autor wskazuje na to w drugiej strofie umieszczając obydwa elementy w odwrotnej kolejności. Kolejność pierwszej strofy wynika po prostu stąd, że jest to Pawłowy *peszer* do tekstu Pwt 30,14 (por. Rz 10,8), w którym to tekście występuje taka właśnie kolejność: *Słowo to jest blisko ciebie, na twoich ustach i w sercu twoim*. Stępień uważa, że czasowniki "wyznasz" (ὁμολογήσης) i "uwierzysz" (πιστεύσης) należałoby traktować jako synonimy<sup>34</sup>. Wydaje się raczej, że chodzi tu o jeden złożony akt wiary, o to, że nie może być wyznania bez wewnętrznej wiary, jak i autentycznej wiary bez jej wyznania. Tak więc zacytowany wyżej tekst wskazuje na konieczność zewnętrznego wyrażania swojej wiary, która nie może sprowadzać się tylko do aktu wewnętrznego. Wiara jest rzeczywistością historyczną, a nie psychologiczną<sup>35</sup>. A zatem człowiek powinien dać wyraźną i jednoznaczną odpowiedź na Boże orędzie<sup>36</sup>. Tę właśnie odpowiedź Apostoł nazywa "posłuszeństwem wierze" (ἀκοή πίστεως - Ga 3,2,5; lub ὑπακοή πίστεως - Rz 1,5; 16,26). Wyrażenie to oznacza całkowite "poddanie się", "oddanie się do dyspozycji" Bogu w Chrystusie z wszystkimi jego konsekwencjami<sup>37</sup>. Proklamowanie wiary jest apelem i żądaniem, posłuszeństwo jest zatem postulatem wiary, analogicznie postawę niewiary nazywa Paweł "nieposłuszeństwem" (Rz 2,8; 10,3.21; 11,30.32; 15,31).

Jako wzór wiary św. Paweł proponuje swoim adresatom postawę Abrahama (Rz 4; Ga 3). *Ci, którzy są z wiary (ἐκ πίστεως), ci są synami Abrahama* (Ga 3,7; por. 3,9)<sup>38</sup>. *On to wbrew nadziei uwierzył nadziei* (Rz 4,18) *i nie okazał wahania ani niedowierzania co do obietnicy Bożej, ale się wzmocnił w wierze* (Rz 4,20). W takiej perspektywie można powiedzieć, że wiara "polega na pełnym zaufaniu Bogu i Bożym obietnicom"<sup>39</sup>. Wiara opiera się całkowicie na słowie, ten zaś który wypowiada to słowo jest godzien aby mu wierzone. "Wiara jest odważnym opowiedzeniem się za obiecującym słowem Boga pośród zagrażającego świata"<sup>40</sup>. Taką właśnie postawę wiary reprezentuje Maryja. W Łukaszewej scenie nawiedzenia tę postawę w

następujący sposób skomentowała Elżbieta: *Błogosławiona jesteś, któraś uwierzyła, że spełnią się słowa powiedziane ci od Pana* (Łk 1,45).

Paweł dokonuje istotnej transpozycji wiary starotestamentowej. Wspomniane Boże obietnice realizują się w osobie Jezusa Chrystusa oraz jego dziele, stąd Pawłowy chrystocentryzm wiary<sup>41</sup>. Aby uzasadnić swoją tezę Apostoł jako biegły w Piśmie rabin ucieka się do powszechnie stosowanej żydowskiej metody interpretacji, tworząc na własny użytek "chrześcijański" *peszer*<sup>42</sup>:

Otóż to właśnie Abrahamowi i jego potomstwu dano obietnice. I nie mówi [Pismo]: "i potomkom", co wskazywałoby na wielu, ale na jednego: i potomkowi twojemu, którym jest Chrystus (Ga 3,16).

Jak już zostało to ukazane wyżej, wiara łączy się ściśle z wyznaniem Jezusa jako swojego Pana. Dlatego w Nowym Testamencie wiara musi posiadać również określoną treść. H. Langkammer stwierdza: "W Jezusa Chrystusa wierzy ten, kto w Jego śmierci i zmartwychwstaniu widzi szczyt Bożego działania zbawczego, a z tym wiąże się proklamacja Jezusa jako Pana, obejmującego całą chrześcijańską egzystencję"<sup>43</sup>.

Tak właśnie rozumiana wiara według teologii Pawłowej prowadzi do usprawiedliwienia (Rz 3,24), czyli przywrócenia człowiekowi bliskiego związku z Bogiem, utraconego przez grzech<sup>44</sup>. Listy Pawłowe przedstawiają dzieło usprawiedliwienia jako rezultat szczególnej dialektyki, w której z jednej strony występują: Prawo, grzech, gniew Boży, ciało i śmierć, z drugiej: Chrystus, usprawiedliwienie, wiara, duch i życie<sup>45</sup>. W tej dialektyce zasadniczym postulatem jest wiara, która prowadzi do usprawiedliwienia, dając życie w Chrystusie.

Jego to ustanowił Bóg narzędziem przebłagania przez wiarę mocą Jego krwi. (Rz 3,25a). Chciał przez to okazać (...) że On sam jest sprawiedliwy i usprawiedliwia każdego, który wierzy w Jezusa (Rz 3,26b).

Wiara nie jest jednak własnym dziełem człowieka. Do wiary powołuje Bóg, tak jak kiedyś powołał Abrahama, dając mu obietnice. "Bóg wychodzi z propozycją wiary. Jego wezwanie stwarza możliwość wiary. Można nawet powiedzieć, że wezwanie, jeśli jest dobrze odebrane, niesie wiarę ze sobą"<sup>46</sup>. W tym właśnie wezwaniu następuje spotkanie Boga i człowieka<sup>47</sup>. Ze strony człowieka Bóg oczekuje jedynie przyjęcia daru, odpowiedzi. Wiara jest łaską, podobnie jak całe dzieło zbawienia (por. Rz 3,24-25; 6,14; 11,6; 12,2;). Bóg w swojej dialektyce nadał wierze początek i cel<sup>48</sup>: *Bóg, który rozkazał ciemnościom, by zajaśniały światłem, zabłysnął w naszych sercach, by olśnić nas poznaniem chwały Bożej na obliczu Chrystusa* (2Kor 4,6). Jak miłość jest ostatecznym kryterium wiary, tak jej owocem jest poznanie Boga i jego działania w Chrystusie.

Wiara nie jest zatem aktem jednorazowym "stania się wierzącym", jest raczej pewnego rodzaju stałą dyspozycją "bycia wierzącym"<sup>49</sup>. Apostoł wyraża ten stan za pomocą określeń: πίστιν ἔχειν (Rz 14,22; Flm 5), εἶναι ἐν τῇ πίστει (2Kor 13,5) oraz ἐστάναι ἐν τῇ πίστει (1Kor 16,13; por. 2Kor 1,24). Bultmann zauważa, że

sens tego ostatniego: "pozostawać (trwać) w wierze" można najlepiej zrozumieć, kiedy się je porówna z paralelnymi wyrażeniami: ἐστάναι ἐν κυρίῳ - "trwać w Panu" (1Tes 3,8), "w łasce" (Rz 5,2), czy "w ewangelii" (1Kor 15,1)<sup>50</sup>. Stąd można powiedzieć, że być wierzącym, to znaczy przynależać do Pana, znajdować się "w sferze" Jego zbawczej obecności, znajdować się pod działaniem łaski, której On jest sprawcą, a która obwieszczana jest przez proklamowanie Ewangelii.

Jednak na tym nie kończy się dzieło wiary. Wiara nie jest li tylko rzeczywistością statyczną, ale przede wszystkim dynamiczną. Pawłowa πίστις prowadzi nie tylko do wolności od Prawa, ciała, grzechu i śmierci (Rz 6,14.18; 7,24), ale również do wolności służenia innym w miłości ("miłością ożywni służcie sobie wzajemnie" - Ga 5,13). Właściwa i pełna odpowiedź na zbawcze dzieło Jezusa Chrystusa musi wyrażać się w postępowaniu zgodnym z wyznawaną wiarą, które charakteryzuje określenie: "wiara działająca przez miłość (πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη)" (Ga 5,6). Pawłowe "życie wiarą" (ἐν πίστει ζῆ) (Ga 2,20c), które manifestuje się w uczynkach płynących z wiary, doprowadza chrześcijanina do tak głębokiego zjednoczenia ze swoim Panem, że "żyje już nie on, ale żyje w nim Chrystus" (por. Ga 2,20). "Wiara jest sposobem życia nowego człowieka"<sup>51</sup>. Tak więc Chrystus dla Apostoła jest nie tylko przedmiotem wiary, lecz również podmiotem zjednoczenia. Wiara tak dalece przemienia wewnętrznym człowiekiem, że włącza się on w zbawcze dzieło Chrystusa i razem z Nim umiera (Rz 6,6.11). Człowiek staje się napelniony Bożym życiem. Żyjąc wiarą, żyje "w Bogu" albo raczej "w Chrystusie". Autor listu do Efezjan podsumuje tę prawdę w modlitwie:

Niech Chrystus zamieszka przez wiarę w waszych sercach; abyście w miłości wkorzeni i ugruntowani (...) zdołali (...) poznać miłość Chrystusa, przewyższającą wszelką wiedzę, abyście zostali napelnieni całą Pełnią Bożą (Ef 3,17-19).

Wiara wymaga troski, ponieważ może być zagrożona (1Tes 3,2-5). Może wykazywać pewne braki (1Tes 3,10). Wymaga ona utwierdzenia (1Tes 3,2; Rz 1,11n). Wiara jest dyspozycją człowieka, która podlega nieustannemu procesowi rozwoju (1Tes 1,3; 2Kor 10,15) i która przygotowuje chrześcijanina na eschatyczne dopełnienie jego życia: *...uzyskaliśmy przez wiarę dostęp do tej łaski, w której trwamy i chlubimy się nadzieją chwały Bożej* (Rz 5,2)<sup>52</sup>. Życie wiarą posiada wyraźne znamię eschatologiczne<sup>53</sup>.

Podsumowując to krótkie i syntetyczne spojrzenie na wiarę w listach Pawłowych stwierdzamy, że istotnymi elementami koncepcji Pawłowego ujęcia wiary jest po pierwsze jej personalny wymiar, wyrażający się w pełnej uległości Bogu (ὕπακοῇ πιστεως), będącej odpowiedzią na bezpośrednie wezwanie Boga, po drugie zaś konieczność pełnego zaangażowania się człowieka dającego tę odpowiedź w proces zacieśniania relacji z Bogiem, innymi ludźmi i światem "w Chrystusie", której najbardziej podstawowym i zarazem najbardziej wymiernym wskaźnikiem jest miłość. To właśnie zaangażowanie wskazuje na dynamiczny charakter wiary - "trwanie w wierze" *de facto* suponuje jej pogłębianie i umacnianie, za co każdy chrześcijanin jest

osobiście odpowiedzialny. W tej koncepcji wiary daje się zauważyć jej związek z pozostałymi cnotami teologicznymi: nie tylko wspomnianą przed chwilą miłością, ale także nadzieją<sup>54</sup>. Obydwie można nazwać konsekwencjami wiary.

## Summary

### Faith according to St. Paul

It is the author's belief that there are two most important elements in Paul's concept of faith. The first element is personal dimension expressed in full submission to God, as an answer to God's direct call. The second element is the necessity of the person's full involvement in the process of tightening the relation with God, other people and the world „in Christ”. Love is the most basic and the most direct indicator of this involvement. This involvement indicates the dynamic character of faith - „persistence in faith” de facto suggests it's deepening and strengthening, for which every Christian is personally responsible. Other theological virtues can also be tied to this concept of faith: not only the earlier mentioned love, but also hope. Both virtues come forth as a consequence of faith.

<sup>1</sup> Współcześni bibliści uważają, że św. Paweł napisał osobiście 7 listów: 1 Tes; Flp; Fm; Ga; 1-2 Kor; Rz. Pozostałe nazywane są deuteropawłowymi lub popawłowymi i zostały zredagowane przez jego uczniów. Por. m.in. J. Czerski, *Wprowadzenie do ksiąg Nowego Testamentu*, Opole 1996, s. 80.

<sup>2</sup> Listy pasterskie zostały zredagowane pod koniec I w. i stoją u progu okresu chrześcijańskiej literatury patrystycznej. Por. J. Czerski, j.w., s. 122.

<sup>3</sup> Por. R. Bultmann, πιστεύω, κτλ, TWNT VI, s. 175n.

<sup>4</sup> Tamże, s. 176n. Tam można znaleźć szereg przykładów z literatury klasycznej.

<sup>5</sup> Por. Z. Abramowiczówna (red.), *Słownik grecko-polski*, Warszawa 1962, t. III, s. 540.

<sup>6</sup> Arystoteles, *Rhetorica*, t. III, s. 13. Por. B. Mortara-Garavelli, *Manuale di retorica*, Milano 1988, s. 63.

<sup>7</sup> Por. R. Bultmann, πιστεύω, s. 180n.

<sup>8</sup> Tamże, s. 182.

<sup>9</sup> Tamże, s. 182. Por. X. Leon-Dufour (red.), *Słownik teologii biblijnej*, tłum. K. Romaniuk, Poznań-Warszawa 1985, s. 1025.

<sup>10</sup> Por. B. Marconcini, *Fede*, w: *Nuovo Dizionario di Teologia Biblica*, (a cura di P. Rosano, G. Ravasi, A. Girlanda), Milano 1988, s. 537.

<sup>11</sup> X. Leon-Dufour (red.), *Słownik teologii biblijnej*, s. 1025.

<sup>12</sup> Por. A. Weiser, πιστεύω, κτλ, TWNT VI, s. 197.

<sup>13</sup> Por. Syr 44,19-20; Ga 3,6-9; Rz 4; Hbr 11,8-19.

<sup>14</sup> X. Leon-Dufour (red.), *Słownik teologii biblijnej*, s. 1026.

<sup>15</sup> J. Alfaro, *Fides in Terminologia Biblica*, w: *Greg 42* (1961), s. 474.

<sup>16</sup> X. Leon-Dufour (red.), *Słownik teologii biblijnej*, s. 1028.

<sup>17</sup> Por. R. Bultmann, πιστεύω, s. 200.

<sup>18</sup> Por. K. H. Schelkle, *Teologia*, s. 66.

<sup>19</sup> Por. 1QpHab 7,18-8.1. Ten sam werset wykorzystuje także dwukrotnie św. Paweł (Rz 1,17; Ga 3,11), wyprowadzając zupełnie przeciwne wnioski, tłumacząc bowiem πίστις w Ha 2,4 jako "wiara".

<sup>20</sup> Na ten temat por. R. Bultmann, πιστεύω, s. 202n.

- <sup>21</sup> K. H. Schelkle, *Teologia*, s. 69.
- <sup>22</sup> Tamże, s. 70.
- <sup>23</sup> Orygenes nazwał Jezusa: αὐτοβασιλεία. Por. J. Mc. Dermott, *Królestwo Boże w Nowym Testamencie*, "Communio" VI (1986), fasc. 2, s. 28.
- <sup>24</sup> K. H. Schelkle, *Teologia*, s. 73.
- <sup>25</sup> Tamże, s. 71.
- <sup>26</sup> R. Bultmann, πιστεύω, s. 218.
- <sup>27</sup> Por. H. Ridderbus, *Paul: An Outline of His Theology*, London 1977, s. 237.
- <sup>28</sup> "Annahme des Kerygma" - R. Bultmann, πιστεύω, s. 218.
- <sup>29</sup> Por. G. Barth, πίστις, EWNT III, s. 225; H. Langkammer, *Teologia Nowego Testamentu*, t. II, Wrocław 1984, s. 174.
- <sup>30</sup> Por. J. A. Fitzmyer, *Pauline Theology*, w: *The New Jerome Biblical Commentary*, London 1989, 1407: "It is a vital personal commitment, engaging the whole person to Christ in all his or her relations with God, other human being, and the world".
- <sup>31</sup> K. H. Schelkle, *Teologia*, s. 70.
- <sup>32</sup> Por. J. A. Fitzmyer, *Romans. A New Translation with Introduction and Commentary*, AB 33, New York 1993, s. 591. Analogiczna formuły występuje w 1Kor 12.3; 2Kor 4.5; Flp 2.11.
- <sup>33</sup> "Kyrios becomes the title par excellence for the risen Christ" - J. A. Fitzmyer, *Romans*, s. 592.
- <sup>34</sup> Tak właśnie uważa J. Stępień, *Teologia św. Pawła*, Warszawa 1979, s. 264. Por. R. Bultmann, πίστις, s. 219: "da πίστις eben primär ὁμολογία und ὑπακοή ist".
- <sup>35</sup> Por. R. Bultmann, πίστις, s. 218.
- <sup>36</sup> Por. J. A. Fitzmyer, *Romans*, s. 137.
- <sup>37</sup> Por. tenże, *Pauline Theology*, s. 1407; J. Stępień, *Teologia*, ss. 264-265; K. H. Schelkle, *Teologia*, s. 72.
- <sup>38</sup> J. D. G. Dunn zwraca uwagę na charakterystyczny dla języków semickich sposób użycia rzeczownika "syn", który określa przynależność do pewnej kategorii ludzi: "so, 'son of Abraham' means a person who shared Abraham's faith" - *The Theology of Paul's Letter to the Galatians*, Cambridge 1993, s. 82.
- <sup>39</sup> H. Langkammer, *Teologia*, s. 173.
- <sup>40</sup> K. H. Schelkle, *Teologia Nowego Testamentu. 3. Etos*, przeł. M. L. Dylewski, Kraków 1984, s. 69.
- <sup>41</sup> Tamże, ss. 174-175.
- <sup>42</sup> Argumentacja Apostoła opiera się na dwuznaczności greckiego terminu σπέρμα, który może odnosić się zarówno do jednostki, jak i do zbiorowości. Por. A. Pitta, *Disposizione e messaggio della lettera ai Galati. Analisi retorico-letteraria*, ABib 131, Roma 1992, s. 111; podobnie M. McNamara, *Palestinian Judaism and the New Testament*, Wilmington 1983, s. 247. Na tę argumentację zwrócił już uwagę D. Daube, *The Interpretation of the Generic Singular in Galatians 3,16*, JQR 35(1944-45), ss. 227-230.
- <sup>43</sup> Tamże, 174. Por. R. Bultmann, πίστις, s. 219.
- <sup>44</sup> Por. H. Langkammer, *Słownik biblijny*, Katowice 1989, s. 158.
- <sup>45</sup> Por. tenże, *Teologia*, s. 172.
- <sup>46</sup> G. Eichholz, *La teologia di Paolo. Le grandi linee*, trad. F. Longo, Brescia 1977, s. 254.
- <sup>47</sup> Por. tamże, s. 254. Eichholz kontynuuje: "La fede non puo essere considerata come una possibilità umana, ma si deve interpretare come la *possibilità di Dio per l'uomo*".
- <sup>48</sup> H. Langkammer, *Teologia*, s. 179.
- <sup>49</sup> "Nicht nur der Akt des Gläubigwerdens, sondern auch das Gläubigsein" - R. Bultmann, πίστις, s. 219.
- <sup>50</sup> Tamże.
- <sup>51</sup> R. F. Collins, *The Faith of the Thessalonians*, "Louvain Studies" 7(1978-9), s. 249 i 268.
- <sup>52</sup> Na temat związku wiary z nadzieją zob. J. Stępień, *Teologia*, ss. 129-131.
- <sup>53</sup> Por. R. F. Collins, *The Faith of the Thessalonians*, s. 268.
- <sup>54</sup> "Crucial to Paul's understanding of faith is the realization that faith, along with love and hope, characterize the mode of existence of the new man". Tamże, s. 268.